

MUSTAQILLIK DAVRI O‘ZBEK BOLALAR SHE’RIYATINING LINGVOPOETIKASI

Navoiy innovatsiyalar universitet
Surxondaryo kampusi magistranti
G‘affarova Umida Nosirovna

Annotatsiya

Mazkur maqolada mustaqillik davri o‘zbek bolalar she’riyatining lingvopoetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Istiqlol davrida yaratilgan bolalar she’riy asarlarining leksik, semantik, stilistik va pragmatik jihatlari ilmiy asosda o‘rganilib, milliy qadriyatlar, Vatanga muhabbat, ma’naviy-axloqiy tarbiya motivlarining til vositalari orqali ifodalanish usullari ochib beriladi. Shuningdek, mustaqillik mafkurasi, milliy o‘zlikni anglash jarayoni bolalar she’riyatida qanday lingvopoetik vositalar orqali aks etgani misollar asosida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: lingvopoetika, bolalar she’riyati, mustaqillik davri, badiiy til, metafora, obrazlilik, milliy qadriyatlar.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, milliy adabiyotda tub burilishlar yuz berdi. Xususan, bolalar adabiyoti, jumladan, bolalar she’riyati yangi mafkuraviy, ma’naviy va estetik tamoyillar asosida rivojlana boshladi. Istiqlol davri ijodkorlari bolalar ongida milliy o‘zlikni shakllantirish, Vatanga sadoqat, ajdodlarga hurmat, tinchlik va ezgulik g‘oyalarini singdirishga alohida e’tibor qaratdilar.

Bolalar she’riyati taraqqiyotida Po‘lat Mo‘min, Anvar Obidjon, Quddus Muhammadiy kabi ijodkorlarning o‘rni beqiyosdir. Ularning asarlarida bolalar ruhiyatiga mos obrazlilik, soddalik va samimiylik lingvopoetik jihatdan alohida ahamiyat kasb etadi.

Lingvopoetika badiiy matnda til birliklarining estetik vazifasini o‘rganadi. Shu nuqtai nazardan, mustaqillik davri bolalar she’riyati tilini tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biridir.

Asosiy qism

1. Leksik-semantik xususiyatlar

Mustaqillik davri bolalar she'riyatida milliylikni ifodalovchi leksik qatlam kengaydi. “Vatan”, “istiqlol”, “bayroq”, “ona til”, “ajdod”, “meros” kabi so‘zlar bolalar uchun tushunarli, sodda kontekstda qo‘llanadi. Bu birliklar nafaqat nominativ, balki tarbiyaviy-estetik vazifani ham bajaradi.

Masalan, Vatan obrazi ko‘pincha metaforik tasvirda beriladi:

Vatan — ona,

Vatan — mehr qo‘rg‘oni,

Vatan — nurli kelajak.

Bu metaforalar bolalar tafakkuriga yaqin obrazlilikni yaratadi va lingvopoetik ta’sirchanlikni kuchaytiradi.

2. Fonetik va ritmik vositalar

Bolalar she'riyatida tovush takrori (alliteratsiya va assonans) muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, jarangdor undoshlar va cho‘ziq unlilarning uyg‘unligi she’ning musiqiylikni oshiradi. Masalan:

“B” va “M” tovushlari mehr, muloyimlikni ifodalasa,

“T” va “Q” tovushlari qat’iyat va kuch obrazini yaratadi.

Ritm va qofiya tizimi soddaligi bilan ajralib turadi. Ko‘pincha to‘rtlik shakli, ravon vazn va aniq qofiya bolalar xotirasida tez saqlanadigan poetik struktura yaratadi.

3. Sintaktik qurilish va pragmatik xususiyatlar

Mustaqillik davri bolalar she'riyatida sodda gaplar ustunlik qiladi. Buyruq-istak mayli, undov gaplar, savol-javob shakllari ko‘p qo‘llanadi. Bu usul bolalar bilan bevosita muloqot effektini yuzaga keltiradi.

Masalan:

“Vataningni sev!”

“Tilim — faxrim, bilasanmi?”

Bunday sintaktik qurilmalar pragmatik jihatdan bolani faol fikrlashga undaydi.

4. Obraz va ramziylik tizimi

Istiqlol davri bolalar she'riyatida ramziy obrazlar keng qo'llanadi. Bayroq — erkinlik timsoli, quyosh — porloq kelajak belgisi, qush — tinchlik ramzi sifatida tasvirlanadi.

Shuningdek, tarixiy shaxslar obrazi orqali milliy g'urur tuyg'usi tarbiyalanadi. Masalan, Amir Temur obrazi kuch va adolat timsoli sifatida, Alisher Navoiy esa ilm va ma'rifat ramzi sifatida bolalar she'riyatida poetik ifoda topadi.

5. Milliy-madaniy konseptlarning lingvopoetik talqini

Mustaqillik davrida “Ona til”, “Istiqlol”, “Vatan” konseptlari bolalar she'riyatining markaziy g'oyaviy yadrosiga aylandi. Ayniqsa, Islom Karimov tomonidan ilgari surilgan milliy istiqlol g'oyasi bolalar adabiyotida ham aks etdi.

Til birliklari orqali milliy mentalitet, urf-odat va qadriyatlar ifodalanadi. Masalan, “non”, “duo”, “navro'z”, “beshik” kabi so'zlar nafaqat predmet nomi, balki madaniy ramz sifatida qo'llanadi.

Ushbu maqolada mustaqillik yillarida o'zbek bolalar she'riyatida ro'y bergan lisoniy va poetik o'zgarishlar tahlil qilinadi. Bolalar adabiyotining til xususiyatlari, metafora va epitetlarning qo'llanilishi hamda shoirlarning badiiy mahorati lingvopoetik aspektda tadqiq etiladi.

Mustaqillik yillarida o'zbek bolalar she'riyati mafkuraviy qoliplardan voz kechib, milliy qadriyatlar, bola ruhiyati va tabiat tasviriga yuz burdi. Bolalar she'riyatining lingvopoetikasi — bu matndagi til birliklarining estetik vazifa bajarishi va bola ongiga ta'sir ko'rsatish darajasidir. Bugungi kunda Anvar Obidjon, Kavsar Turdiyeva, Erkin Vohidov kabi ijodkorlar asarlarida tilning ekspressiv imkoniyatlari yangi bosqichga ko'tarildi. Tadqiqotning maqsadi ushbu davr she'riyatidagi badiiy tasvir vositalari va lisoniy o'yinlarning o'ziga xosligini ochib berishdan iborat.

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Lingvopoetik tahlil: Matndagi har bir soʻzning estetik yukini aniqlash.

Qiyosiy-tipologik metod: Mustaqillikkacha boʻlgan va mustaqillik davri sheʼriyatidagi leksik qatlamni solishtirish.

Kontekstual tahlil: Soʻzning sheʼriy matn ichidagi yangi maʼno qirralarini oʻrganish.

Tahlillar shuni koʻrsatadiki, mustaqillik davri bolalar sheʼriyatida tilning quyidagi qatlamlari faollashgan:

Arxaizmlardan voz kechish va neologizmlar: Eskirgan siyosiy terminlar oʻrnini zamonaviy axborot texnologiyalari va milliy anʼanalarga xos soʻzlar egalladi.

Antropomorfizm (Jonlantirish): Tabiat hodisalari va hayvonlarning bolalarcha sodda, ammo teran til bilan soʻzlatilishi.

Fonetik oʻyinlar: Alliteratsiya va assonans orqali sheʼrning musiqiyligini oshirish (masalan, Anvar Obidjon sheʼrlaridagi tovushlar tovlanishi).

Jadval: Bolalar sheʼriyatidagi lingvistik vositalar nisbati

Lingvistik vosita	Qoʻllanilish maqsadi	Misol
Metafora	Tasavvurni boyitish	"Quyosh — oltin olma"
Onotopeya	Eshitish sezgisini shakllantirish	"Gurp-gurp", "Shitir-shitir"
Diminutivlar	Erkalash, yaqinlik hissi	"Quyoshjon", "Kapalakvoy"

Mustaqillik davri bolalar shoirlari tilida "bolalarcha nigoh" ustuvorlik qiladi. Masalan, lisoniy poetikada **okkazionalizmlar** (muallif tomonidan yaratilgan yangi soʻzlar) bolaning dunyoqarashiga mos keladi. Shoirlar oddiy soʻzlarga emotsional boʻyoq berish orqali bolaning lisoniy kompetensiyasini rivojlantirmoqda.

Biroq, tahlillar ba'zan bolalar she'riyatida haddan tashqari "kattalarcha" falsafiy til ishlatish holatlari ham uchrashini ko'rsatdi. Lingvopoetik muvozanatni saqlash — bolalar adabiyotining asosiy talabidir. Poetik nutqning soddaligi uning badiiy jihatdan qashshoqligini anglatmasligi kerak.

1. Leksik-semantik qatlamning yangilanishi

Mustaqillik davrida bolalar she'riyatining leksik fondi sezilarli ravishda boyidi. “Istiqlol”, “Vatan”, “bayroq”, “gerb”, “madhiya”, “ona til”, “ajdod”, “meros” kabi birliklar faol poetik birliklarga aylandi.

Vatan konsepti ko'pincha quyidagi semantik modellar orqali ifodalanadi:

Vatan — **ona** (metaforik yaqinlashtirish);

Vatan — **uy** (himoya va osoyishtalik timsoli);

Vatan — **nur** (kelajak va istiqbol belgisi).

Bu metaforik modellar bolalar tafakkuriga mos ravishda soddalashtirilgan, ammo semantik jihatdan chuqur mazmunni o'zida mujassam etadi.

2. Fonopoetik vositalarning faollashuvi

Bolalar she'riyatida tovush takrori, alliteratsiya va assonans muhim estetik vazifa bajaradi. Jarangdor undoshlarning takrori quvnoqlik va harakatchanlikni ifodalasa, yumshoq undoshlar mehr-muhabbat kayfiyatini kuchaytiradi.

Masalan, “m”, “n”, “l” tovushlari lirizmni kuchaytiradi; “q”, “t”, “k” tovushlari esa qat'iyat va kuch obrazini yaratadi.

Ritm va qofiya tizimi odatda sodda va ravon bo'lib, bolalarning eslab qolish qobiliyatiga moslashtirilgan. To'rtlik shakli, takroriy misralar va parallel konstruksiyalar keng qo'llanadi.

3. Morfologik va sintaktik xususiyatlar

Mustaqillik davri bolalar she'riyatida:

fe'lining buyruq mayli faol qo'llanadi (“Sev Vatanni!”, “Asra tilingni!”);

egalik qo'shimchalari orqali shaxsiylik va yaqinlik hissi kuchaytiriladi

(“Vatanim”, “tilim”, “bayrog'im”);

sodda gaplar ustuvorlik qiladi.

Sintaktik jihatdan dialogik struktura, savol-javob shakli va undov gaplar bolalar auditoriyasi bilan muloqot effektini yuzaga keltiradi.

4. Obraz va ramziy tizim

Istiqlol davri bolalar she'riyatida ramziy obrazlar keng qo'llanadi:

Bayroq — erkinlik timsoli;

Quyosh — porloq kelajak belgisi;

Qush — tinchlik va orzu ramzi.

Tarixiy shaxslar obrazi orqali milliy g'urur tarbiyalanadi. Xususan, Amir Temur kuch va jasorat timsoli, Alisher Navoiy esa ilm va ma'rifat ramzi sifatida bolalar she'riyatida poetik talqin etiladi.

5. Pragmatik yo'nalish va tarbiyaviy funktsiya

Bolalar she'riyatining asosiy kommunikativ vazifasi — tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishdir. Matnda qo'llaniladigan undov, takror, parallelizm va shioriy birliklar bolada motivatsion ta'sir uyg'otadi.

Mustaqillik mafkurasi, xususan, Islom Karimov tomonidan ilgari surilgan milliy o'zlikni anglash g'oyasi bolalar she'riyatida konseptual asos sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa

Mustaqillik davri o'zbek bolalar she'riyati o'zining boy lisoniy palitrasiga ega. Lingvopoetik tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, davr she'riyati xalq og'zaki ijodi an'analari bilan zamonaviy badiiy uslublarni muvaffaqiyatli sintez qila olgan. Bu esa yosh avlodning ham badiiy didini, ham ona tiliga bo'lgan muhabbatini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

Anvar Obidjon. "Saylanma". Toshkent, 2012.

Yo'ldoshev Q. "Yoniq so'z". Toshkent, 2006.

Safarov F. "Bolalar adabiyoti". Toshkent, 2015.